

Josef Skulina

MĚSTSKÁ MLUVA OSTRAVSKÁ

1. V dnešní jazykové situaci společensky vyspělých zemí, chápané v současných ekonomicko-společenských podmínkách let osmdesátých, se stává studium jazyka a jeho výrazových a obsahových prostředků jako nástroje komunikace mezi lidmi předmětem nejen jazykovědy, ale též ostatních společenských věd, jako demografie, sociologie, psychologie aj.

I když se jazyková situace ve společensky vyspělých zemích jeví různě, poukazuje se správně na to, že v ní zaujímají základní postavení dva strukturální útvary, stojící na krajních pólech, tj. spisovný jazyk a teritoriální dialekty, jejichž norma - přes silnou rozkolísanost - je stále poměrně stabilizována. O postavení spisovného jazyka s jeho polyfunkčností, uplatňující se ve všech kulturních a stylistických funkcích, není třeba se zvláště zmiňovat, protože je obecně uznávané. Složitější postavení mají teritoriální dialekty, útvary v minulosti s poměrně stabilní normou, které podléhají v současnosti silným nivelizačním procesům, na jejichž podkladě krystalizují variabilní interdialekty (nadnářečí), obsahující jazykové prostředky společné dvěma i více teritoriálním dialektům. Tyto interdialektické útvary jsou bohatě rozvrstvené a zbavují se úzce lokálních i regionálních jevů, z nichž některé zůstávají na jazykové periférii jako jevy reliktní, jiné pronikají do vyšších interdialektických celků a stávají se jejich neutrálními výrazovými prostředky. Přitom se jejich vývojové tendence realizují dostředivě (introvertně) i odstředivě (extrovertně), a to tak, že při existenci dvou i více interdialektických variant převládá buď ta, která je charakteristická pro vyšší interdialekt, obecnou mluvu nebo běžně mluvený jazyk,

nebo ta, která má oporu ve spisovném jazyce. Interdialektické procesy jsou typické neustálými nivelizačními a asimilačními procesy, které mají celonárodní unifikační charakter.

2. Současná jazyková situace ve společensky vyspělých zemích je vázána na konkrétní jazykovou skutečnost a společnost. To znamená, že členové jazykového společenství českého užívají v jazykové komunikaci mezi sebou různých jazykových útvarů a prostředků, na něž se člení jazykový celek - čeština¹. Současná jazyková situace na území Čech, Moravy a Slezska je charakterizována existencí mnoha jazykových útvarů fungujících uvnitř českého kolektivu užívajícího konkrétního českého národního jazyka. Máme-li tu na mysli existenci několika jazykových útvarů, tvořících přechodné pásmo mezi jazykem spisovným a teritoriálními dialekty, míníme jím běžně mluvený jazyk (Umgangssprache, colloquial speech, obichodno-razgovornyj jazyk, mowa potoczna - BMJ). Oponujeme zde mnohoznačnost tohoto termínu, která spočívá v tom, že se jím rozumí na jedné straně jazykový útvar s oblastním rozrůzněním v plánu zvukovém a zčásti i tvaroslovném², na druhé straně souhrn různých jazykových prostředků nespisovných, zčásti i spisovných, popřípadě společných, užitých v konkrétních situacích, v nichž se nepředpokládá závazné užívání spisovného jazyka³.

3. Moderní jazykověda, zejména sociolingvistika a dialektologie⁴, věnuje výzkumu městské mluvy (Stadtmundart, gwara miejska - MM) velkou pozornost. Děje se tak proto, že v poslední době přibývá očividně průmyslových měst a jazyk obyvatel měst začíná výrazně ovlivňovat současnou jazykovou situaci. Užíváme-li termínu městská mluva, jsme si vědomi toho, že i tento název je dost mlhavý, protože v žádném případě o vyhraněnou městskou mlu-

¹ Viz A. Jedlička, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha 1974.

² Viz A. Jedlička, *Vztah vývoje spisovného jazyka k vývoji společnosti*, [w:] *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, s. 292-304.

³ Viz F. Daneš, *Kultura mluvených projevů*, "Naše řeč" LII, 1969, s. 95-109.

⁴ Viz B. Dejmek, *Postavení městské mluvy v současné jazykové situaci*, "Naše řeč" LXI, 1978, s. 183-192; K. Dejna, *Podstawowe pojęcia i terminy dialektografii i dialektologii*, [w:] *Sborník na VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968*, Praha 1968, s. 292-304.

vu nejde⁵. Snad by byl výstižnější termín urbanistická mluva, užívaný v západní a sovětské lingvistice a chápaný jako souhrn výrazových městských slangových prostředků, urbanismů, ale ani tento nevyhovuje, protože je významově příliš úzký. Nehodí se ani název městská koiné (glotta koiné, langue commune), neboť je málo současných měst, na jejichž jazykovém (nářečním) podkladě by vznikala kulturní spisovný jazyk. V případě vytvoření lašského spisovného jazyka, jak o něj usiloval na počátku 20. století regionální básník Ondra Lyschorský (vlastním jménem Ervín Gaj), jehož kulturním centrem se měla stát Ostrava, šlo nejen o kabinetní pokus, ale též o nebezpečnou teorii směřující k izolovanému lašskému separatismu a provincionalismu⁶.

4. V lašské oblasti na území ČSSR jsou základními jazykovými útvary prestižní spisovný jazyk český a neprestižní lašské dialekty, směřující vývojově ke krystalizaci bohatě rozčleněného nespisovného útvaru, jímž se ukazuje obecná mluva lašská (OML). Je sice pravda, že je to přechodný mluvený útvar, který nepronikne do vyšších kulturních funkcí a nenahradí nikdy v Ostravě mluvenou spisovnou češtinu ani se neustálí jako "obecná laština", ale její momentální existence se jeví markantně a nelze ji popírat a uznávat.

5. OML krystalizuje výrazně v plánu morfologickém, v níž se jeví různě maskulina, feminina a neutra proti jevům hláskovým a fonologickým (*zele : zeli, obile : obili, hrob : hrub*), a to především v obecně lašských okruzích tvaroslovných. Nejzřetelněji je tomu v gen. pl. *košuf, nožuf, kažaduf*, v dat. pl. *ohlapam, kravam, oknam*, v lok. pl. *chlapach, kravach, oknach*, v instr. pl. *ohlapami, kravami, oknamí*. Morfologické obecně lašské univerzálie se týkají dále gen. sg. *břeha, stroma*, lok. sg. (*na*) *koňu, polu, staveňu, obilu*.

Zvláštní zmínky v OML zasluhují lašské lexikální výrazy, které ukazují jednak na starší vývojový stav celé oblasti, jednak jsou stylisticky příznakové a možno jich využívat dobře po stránce expresivní. Několik příkladů: *bachoř* 'břicho', 'vnitřnosti', *balamutit* 'ohlupovat', 'žálit', *basyník* 'opasek', *bašur* 'vepř', *bebe-*

⁵ Viz J. B ě l i č, *Ke zkoumání městské mluvy*, "Slavica Pragensia" IV, 1962, s. 569-575.

⁶ Viz L. P a l l a s, *Jazyková otázka a podmínky vtváření národního vědomí ve Slezsku*, Ostrava 1970.

ohy 'nepotřebné věci', *bechnut se* 'lehnot si', *barazit* 'mluvit', *bibrat se* 'mazat se v blátě', 's nechutí jísti', *bibza* 'titěrná věc', 'nechutné jídlo', *bigus* 'druh jídla', 'nepořádek', *blacha* 'plotna', *blunkat se* 'toulat se', *booaň* 'čap', 'nerudný člověk', *boohanek* 'bochník chleba', *bravek* 'vepř', 'nepořádný člověk', *brudny* 'špinavý', *bryla* 'hrouda', 'kus uhlí', *břidky* 'protivný', *bunek* 'čmelák', 'druh chlapecké hry', *bunk* 'bručoun', 'vrtací kladivo v dole', *bymbyn* 'silný chlapec', *bučurovat* 'stavět se na odpor'⁷.

6. Výzkum současného jazykového procesu v lašské oblasti na území ČSSR ukazuje, že se tu jazykový vývoj jeví výrazně trichotomicky na ose lašské teritoriální dialekty - obecná laština - spisovný jazyk český, v němž zaujímá stěžejní místo městská mluva ostravská (MMO)⁸.

7. I když MMO má složitý charakter, tkvící v daném jazykovém průměru, v němž existuje x-jazykových systémů rozrůzněných profesně, slangově, generačně, psychicky a stylisticky, pokusíme se ji začlenit do současné české jazykové situace.

MMO tvoří přechod mezi tradičními teritoriálními laškými dialekty, vymezenými nářečními izoglosami na území města Ostravy, a mluvenou spisovnou češtinou. Zachovávají se v ní výrazné fonologické znaky a artikulační báze (významový rozdíl mezi *ž* a *l* (*bula* 'hlupák', *bula* 'boule'), mezi *i* a *y* (2. os. sg. *viš* : *vyš*), zachování měkkých souhlásek *ď*, *ť*, *ň* v případech *veděťš*, *něšetš*, výslovnost hláskových skupin *tv-*, *kv-*, *sv-*, *ohv-* jako *tf-*, *kf-*, *sf-*, *chf-* ve slovech *tfuj*, *kfitko*, *sfět*, *ohfila* aj.). O plánu mluvnickém platí v základě to, co už bylo řečeno o morfolozických univerzáliích v oddíle 5. V slovní zásobě MMO se objevují vedle lexikálních reliktnů výrazně lexikální prvky profesionální (hornické, hutnické, koksářské, železničářské aj.) a slangové (studentské, sportovní, herecké, novinářské aj.), které jí dodávají zcela zvláštní ráz ve vztahu k zemědělské mluvě venkova, v níž se uplatňují evidentně profesionalismy zemědělské. Několik příkladů: 1) z oblasti hornické: *brems* 'brzda', 'svážná v dole', *farnak* 'část sloje', *flakunk* 'úklon sloje', *luftšahta* 'větrací jáma', *obtajf* 'hloubení šachty', *rynštok* 'kanál pro po-

⁷ Materiál je uveden z rukopisného *Slovníku ostravské mluvy* od autora tohoto článku.

⁸ Viz J. Skulina, *Ostravská mluva*, Ostrava 1979.

souvání uhlí'; 2) z oblasti hutnické: *brener* 'hořák', *grajfr* 'drapak', *šmelcovňa* 'tavírna', *špigl* 'horší železo', *štych* 'odpich'; 3) z oblasti koksářské: *bigl* 'závora', *hryzak* 'drtič koksu', *kon-oak* 'chladič', *nusek* 'uhlí ve tvaru ořechu', *popel* 'jerné uhlí'; 4) z oblasti zednické: *laufrika* 'dřevěná podlaha', *fangla* 'naběračka', *flašencuk* 'kladkostroj', *kajfae* 'nádoba na maltu', *koselek* 'nářadí na řezání dřeva'; 5) z oblasti železničářské: *ajsnboňak* 'železničář', *feršibr* 'posunovač', *mašinfira* 'strojvůdce', *veksl* 'vyhýbka' ap.

8. Dá se říci, že MMO představuje otevřený a složitý sociální jazykový útvar a že není izolovanou jazykovou jednotkou uvnitř českého národního jazyka a společenství, i když je možno v ní nalézt profesní a slangové výrazy, které jsou společné více městům (Praha, Brno, Olomouc). Vyše uvedené příklady profesionalismů a slangismů mluví o jejím specifickém postavení v českém jazykovém prostředí. Nelze dále zapomenout, že se k nim druží také hojně argotismy, které jsou v MMO obecněji rozšířeny a dosud se v ní hojně vyskytují (*bajsl* 'hospoda', *putyka* 'hospoda', *ferula* 'lehká žena', *štryotula* 'nevěstka', *šikela* 'nepořádná žena' aj.). Věc se jeví natolik složitě, že se nevěnuje ani dost pozornosti argotickému slovníku z kriminálního prostředí, které nebylo dosud úspěšně zlikvidováno.

9. Je třeba ještě říci několik slov o komunikativní stránce MMO. Jde tu o mluvu v denním běžném úzu s vnitřní diferenciací situační, kdy mluva jednoho a téhož mluvčího jakožto reprezentanta jisté society se různí podle různých vnějších okolností a podle tématu hovoru (záměr, citový vztah ap.). Nelze zapomenout, že obyvatelstvo města Ostravy jakožto moderního průmyslového města, ležícího v blízkosti státní hranice česko-polské, tvoří nehomogenní společenstvo, které užívá jazykových a stylistických rozdílů ve svých mluvených projevech podmíněných situačně, takže mezi binárními komunikativními faktory (projev ne veřejný : veřejný, neoficiální : oficiální, nepřipravený : připravený) neexistují vždy jednostranné antinomie (například ne veřejný projev nemusí být neoficiální a nepřipravený a naopak).

V takových případech se mluvené projevy přiklánějí k té, či oné straně a rozhoduje tu o nich funkční stránka (příslušnost k určitému funkčnímu stylu), jakož výběr jazykových prostředků v souvislosti s tématem hovoru. Všechny možné situace a faktory o-

vlivňující mluvené projevy jsou nespočetné a záleží tu na různých vnějších okolnostech.

10. Na závěr je možno si položit otázku, zda lze naléztí nějaké rysy, které dovolují mluvit o specifickém postavení MMO v rámci českého národního jazyka.

Domníváme se, že je tomu tak a shledáváme ji v těchto znacích:

- za prvé je to svérázná societa města Ostravy jako moderního průmyslového města, jehož městská mluva je vnitřně bohatě diferencována a směřuje v nových společenských podmínkách k jazykové jednotě (BMJ);

- za druhé je to mluvnická stavba a lexikální složka MMO, která ukazuje zřetelně na lašský dialekt, který ustupuje a strukturálně se mění v interdialektickou mluvenou podobu (OML), jež se střetává s jinými mluvenými normami;

- za třetí se MMO začíná výrazně odlišovat od sousedních teritoriálních lašských dialektů, v nichž se konzervují některé dialektické jevy venkovské. Přitom nespisovné výrazivo profesionální (hornické, hutnické, koksářské, železničářské aj.) a slangové (studentské, sportovní, herecké aj.) tvoří podstatnou část MMO ve vztahu k mluvě venkova, v níž se uplatňují profesionalismy zemědělské.

11. Shrnutí: Nikoli každá městská mluva všech měst se statutárním postavením by se měla stát předmětem sociolingvistického bádání, ale toliko městská mluva těch měst, která mají povahu moderních průmyslových měst s výraznými interdialekty, jejichž znaky spočívají ve variabilitě jazykových prostředků a rozrušené jazykové normě, způsobené sociální diferenciací města a sociálními podmínkami vyspělé společnosti. Výzkum MMO pomáhá osvětlit nejen vývojové tendence českého národního jazyka v pomezí oblasti česko-polské, ale též jeho kontakty s příbuzným jazykem slovanským - polštinou. Mnoho poučení by přinesl konfrontační materiál z průmyslové oblasti dolnoslezské v PLR, zejména z městské mluvy města Katovic, Hlívce a Zabrze.

Josef Skulina

MOWA MIEJSKA OSTRAWY

Mowa miejska Ostrawy (MMD) ma charakter złożony. Funkcjonuje w niej szereg różnych systemów językowych (miejscowy dialekt łaski, potoczna mowa łaska, potoczna odmiana mówiona języka czeskiego, odmiana mówiona czeskiego języka literackiego) zróżnicowanych dialektalnie, profesjonalnie, slangowo, argotycznie, pokoleniowo, psychicznie i stylowo.

Na tle współczesnej czeskiej sytuacji językowej jest więc to otwarty i złożony socjalny twór językowy.

Mową tę posługuje się w codziennej praktyce językowej ludność tworząca niehomogeniczną społeczność nowoczesnego miasta przemysłowego, leżącego w pobliżu czesko-polskiej granicy państwowej. Opis tej mowy pomaga wyjaśnić nie tylko tendencje rozwojowe czeskiego języka narodowego na pograniczu czesko-polskim, ale także kontakty tego języka z polszczyzną, zwłaszcza tą, którą posługują się mieszkańcy górnośląskiego okręgu przemysłowego w PRL.

